

Դ. Գառիգէ—աբէ. Գասիյդայ—աբէ. 20-ից մինչև 200 տող ականաւոր մարդոց վերայ յօրինած նոյնայանգ դրուագ:

Ե. Միւղաննի—աբէ. Խանէնտէ կամ Խանանդայ—աբէ. ականջալուր երգեր երգող և նուագող երաժիշտ:

Զ. Աշիկ, Աշղի, Աշուղ—աբէ. 4 տողից բաղկացած նոյնայանգ՝ սիրահարական երգեր գրող, երգող և նուագող երաժիշտ:

Է. Ֆիղան կամ Ֆաղան—աբէ. բազմատող, նոյնայանգ ողբերգական երգեր գրող դուստն. —

«Մհառլամի սուքը»

«Աչքս խաւարի, լեզուս կարկամի,
Ոտներս կոտորվի, ախ ջանս դուրս գար,
Որ սկի նաչարս ձեզ մօտ չգայի»

Ու. ձեզ չտայի էս դառը խարար»¹:

Բ. Մէրսա, Ա՛ղա—աբէ. Մարսիա—աբէ. Մեռելի վերայ՝ բազմատող, նոյնայանգ գովասանական երգեր շարադրող դուստն. —

«Աղասի ջան գլխիդ զուրբան,
Դու ես մեր թաղն ու պալճանքը,
Թաղն էլ զնաց, թվանքն էլ,
Տունս էլ քանդվեց, պուճախս էլ»²:

Թ. Սէնա—աբէ. Սլյնազան—աբէ. Մահմետական նախամարդարէների վերայ յօրինած բազմատող և նոյնայանգ երգը, որոց տօնի կատարման ժամանակ, կատարողները աջ ու ձախ բարախում են իրենց կրծքին ըստ նուագածութեան ֆիղան դուստնաց (ծնծղայով և թմբկով). —

«Հարայ մաղաթ՝ վայ, թուր խփի սրտիս,
Աման ֆաթմայ ջան, քո գլխիդ զուրբան,
Հասան, Հիւսէյն վայ, վայ իմ արեխս,
Հասան, Հիւսէյն վայ, վայ, վայ, վայ, ախջան»³:

Ժ. Իլահի—աբէ. Հոգեւոր երգ: Եւ ոչ շէր և շիր, ինչպէս յիշեալ զիտնականներն են ասում:

ՍԵՀԱԿ ՎԱՐԴ. ԵՄԱՏԱԻՆԻ.

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ.

առմուծիւնը գրեթէ
լռում է, ոչինչ չէ
հաղորդում Հայոց
եկեղեցական հին ե-
կեղեցական ինչպէս և
խաղերի մասին:

Աւանդութիւնը Հայոց եկեղեցական հին եկանականների գիւտը կամ կարգաւորութիւնը, որ ամենայն հաւանականութեամբ գրերի գիւտի շրջանի արդիւնքն է, վերագրում է Ս. Սահակին. իսկ մինչև գրերի գիւտը Հայոց եկեղեցիներում երգեցողութիւնը սաղմոսերգութիւն էր: Ժամանակ անցնելով սաղմոսերգութեանը կից զարգացան Շարականի եկանականները:

Արգեօք սաղմոսերգութիւնն ինչպիսի ե-
անականներով էր երգուում, յայտնի չէ. հա-
ւանականաբար ժողովրդական հին եղանակ-
ներով:

Ե. դարում գրերի գիւտը Ս. Գրիգոր թարգ-
մանութիւնը հոգեւոր երգեր յառաջ բերին.
հետզհետէ զարգացաւ եկեղեցական պաշ-
տամունքն ու ժամերգութիւնը. հանդէս ե-
կան մի շարք երգիչներ, յօրինեցին շարա-
կաններ, ճառեր, ներբողներ, եկեղեցական
Տէրունական և սրբոց տօների նշանակու-
թիւնը ժողովրդին բացատրելու նպատակով:

Ս. յդ իսկ շարականները գլխաւոր շարժա-
րիթ եղան Ութն ձայն և երկու ստեղծ ե-
կանականների յառաջ գալուստ, ըստ Յայսմա-
ւուրքի Ս. Սահակի ձեռքով. այսպէս սաղ-
մոսերգութիւնը տեղի տուեց շարականի ե-
կանականներին:

Շարականի եկանականների Ութն ձայնի բա-
ժանմունքը ծագել է Ութն կանոն սաղմոսնե-
րից:

1) Վերք Հայ. 104. 2) Նոյն՝ 71. 3) Նոյն՝
105.

Աւետիսները վերագրում են Մ. Խորենացուն,
բայց ոճը խիստ փոխուած է ժողովրդի մէջ
բերնէ բերան անցնելով: Այժմ՝ ևս կան ան-
թիւ անհամար Աւետիսներ, որոնք զանազան
տեղերի, այլ կերպ և այլ հղանակով են եր-
գուում: Բայց ընդհանրապէս խօսքերի բովան-
գակութիւնը միեւնոյն է, զանազանութիւնը
բարբառի մէջ է. իսկ եղանակները կամ Գ.Վ.
որպէս «խորհուրդ մեծ» շարականը, կամ ԱԶ
գարձուածք՝ ԴԶ-ի և Գ.Վ. ի խառնուրդից
բաղկացած: Մէջ նշք բերում ՍՀ տանեաց
Պօլոսինս գիւղի Աւետիսը, որ ձայնագրեցինք
Արժ. Գէորգ վարդապետի եղբայր Յարութիւ-
նից, որ նոյն գիւղի բնակիչ է:

Զարգացումը - Միջինակ. Դ.Կ. 2/4.

[illegible]

(Այս եղանակով երգուում են միւս բոլոր տները, միայն թէ վերջին տուեք վերջանում է փոխանակ Ը-ի ը):

Այսօր ծնունդք ի Մարիամայ,
 Մարիամ գնաց զուռն ի յէրին,
 Քամակ էտու թաշախետին,
 Շնչեց էրի Յիսուս որդին,
 Յիսուս որդին մկրտեցին,
 Բուրդ խանձարու փաթըթեցին:
 Էնէկ ա քեզ սուրբ Յովհաննէս,
 Քեզ Գրիստոսին քաւոր արին,
 Էնէկ ա քեզ գեա Յորդանէս,
 Գրիստոս մէջ քեզ մկրտեցին,
 Էնէկ ա քեզ բուրդ խանձարուր,
 Գրիստոս մէջ քեզ փաթըթեցին:

Էս տան շինած աշնան շինած,
Էս տան քարեր մտամար բերած,
Թոնէր ի նի (մէջ) խընձ (քանոց) եկեղցի,
Հարսնիկ ի նի խընձ եղընիք,
Աւելր ձեռ փոռնջ մանուշակ.

Կախեն (բաժակ) զձեռն ան գինին,
 Մամիկ, մամիկ, ես քե ծառայ,
 Սուրբ տաներ կճալուայ,
 Կրեռով (ընկոյզ) էրի կխախուայ,
 Զեր տղի անունն ի՞նչ ա. (Ներսէս)
 Ներսէս նախ ծառի ակին,
 Բըլամ (ծամ) թալի ծառի ճղին,
 Քանի ծառին ճող կայ,
 Զեր Ներսէսին շատ արեւ կայ:

ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԶԵԻՆ ՈՒ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ.

Շարականները, գրեթէ բոլորը, երեք կամ երեք անգամ երեք անից են կազմւած. բոլոր աները մի և նոյն եղանակով են երգուում (երեքական աներից բաղկացած լիւելը Ս. եր. բորգուեան նշանակ է, իսկ Վի և նոյն եղանակով երգելը՝ երեք Անձն, Մի Աստուածութիւն լինելուն)։ Շարականների մեծագոյն մասն արձակ, փոքրագոյնը տաղաչափական բանաստեղծութիւն է. բանաստեղծութեամբ մշակուած է աւելի միտքը, քան պատկերաւորութիւնը, տաղաչափութեան երկու ձևն ևս կայ՝ շեշտական և վանկական, Օրինակ շեշտական տաղաչափութեամբ է գրուած Մ. Խորենացու Վանան ծննդեան և Աստուածայանութեան ճրագալուցի առաջին երեք տունը։

Աւրախացիի Սրբուհի, Գաբրիէլի աւետեօք,
 Ար քարոզեացն զգալուստ Արքային Տեառն
 Ի յերկնից։

Ուշոյն ընդ քեզ Մարիամ, ի քեզ Ս. Հոգին
Եկեսոյ՛է ,

Եւ զօրութիւն Բարձրելոյն ի վերայ քո հո-
վանասցի:

Որ ծնանելոցն է ի քէն իտրայէլի առաջնորդ,
Եւ ընդհանուր քարոզի Աստուած հղօր Անմահ
Բանն:

Նոյն տաղաչափութեամբ գրուած է Վարդ-
հուրդ մեծ և սքանչելի շարահանր: Իւրա-
քանչիւր տան մէջ ութն շէշտ կայ, բայց վան-
կերի քանակը 14 կամ 16 ն է:

Վանկահան տաղաշարիութեամբ գրուած է,
օրինակի համար, Ներսէս Շնորհալու Հոգե-

գալստեան Բ. աւուր կանանք՝ Վոյն և Նման,
 Նոյն և Նման Հօր և Որդւոյ,
 Հոգիք անեղ և համագոյ,
 Բըխումըն Հօր անքննաբար,
 Առող յՈրդւոյ անճառաբար,
 Ի վերնատունն այսօր իջեր,
 ԶՀոգիք շնորհաց քոց արբուցեր,
 Արբո և մեզ ողորմութեամբ,
 Ի բաժակէդ իմաստութեան: և այլն.

Շարականների մեծագոյն մասը, ինչպէս
 յիշեցինք, արձակ բանաստեղծութիւն են.
 բայց նկատելի է, որ սոցա միջից կան այն
 պիտրներն, որոնք թէպէտ արձակ, բայց տուն
 տուն համաձայնում են: Օրինակ՝

Ա.Կ.

ա. Ծով կենցաղոյս հանապազ զիս ալէկոծէ:
 Բ. Մըրըրկեալ ալիք թշնամին ինձ յարու-
 ցանէ:

գ. Նաւապետ բարի լեր անձին իմոյ ապաւէն:

Շարականների բովանդակութիւնը շատ հա-
 րուստ է. արտայայտում են կրօնական զգաց-
 մունք, Բովանդակութեան գլխաւոր մասերն
 ա. Հաւաստի էական մասը. Բ. Քրիստոսի տնօ-
 րինութիւնները. գ. եկեղեցու խորհուրդները.
 գ. Ս. Գրքից կտորներ, որոնք լուսաբանում
 են Քրիստոսի անօրէնութեանց որ և է գա-
 ղափարը. և ե. սրբերը, որոնք նպաստեցին
 քրիստոնէական ճշմարիտ լուսոյ տարածման:
 Այսպիսի բազմակողմանի բովանդակութիւն
 ունեցող բանաստեղծական մի ս. Գիրքը, ան-
 շուշտ պէտք է, որ ունենար և բազմապիսի
 եղանակ, համապատասխան կրօնական զգաց-
 մունքին:

ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԳԵՐԻ

ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ:

Շարականի եղանակները տասն են՝ ութն
 ձայն և երկու ստեղի. այն ինչ հոգեւոր եր-
 գերը, Տաղերը, Գանձերը, Աւետիսները բազ-
 մեղանակ են, և այնքան բազմատեսակ, որ
 կարիք է զգացուել դոցա միմեանց շփոթելու
 համար զատ զատ անուն տալ:

Շարականի գլխաւոր եղանակների և սոցա
 ստորաբաժանումների ընդհանուր թիւն է
 քառասուն. իսկ միւս հոգեւոր երգերինը հար-
 իւր յիսուն երկու:

Այս հանգամանքը բացատրուում է այս-
 պէս. Տաղերի, Գանձերի և միւս հոգեւոր եր-
 գերի եղանակները վանաղան դարեւում, այլ
 և այլ անձանց ճաշակին նայելով, փոփոխուել
 և տնել են. որովհետև սոցա գործածութիւնը
 ստիպուական չէ եղած, իսկ Շարականի եղա-
 նակները պարտադիր և գործածութեան մէջ
 սահմանափակ լինելով չեն փոխուել ըստ էու-
 թեան. թէպէտ ժ. Գարից յետոյ Կ. Պօլսոյ
 հարուստ և գէպի եկեղեցական եղանակները
 սէր ունեցող ամիրաների առատաձեռնութիւ-
 նից և հովանաւորութիւնից օգուտ քաղեցին
 մի քանի տիրացուներ և մրցման ասպարէզ
 մտան, ջանք թափելով միմեանց գերազանձել
 կամայական կլկանքներով և գեղգեղանքնե-
 րով, որոնք բաւական նպաստեցին եղանակ-
 ների նախկին պարզութեան խախտման: Այ-
 նուամենայնիւ Շարականի եղանակները ըստ
 էութեան անփոփոխ հասել են մեզ: Այս կէ-
 տի մասին մի ուրիշ անգամուայ պատե՛հ ժա-
 մանակին կգրենք:

ՄԱՆՐՈՒՍՈՒՄՆ.

Հին երաժիշտները Մանրուսումն ասելով
 հասկանում էին՝ ուսումն եկեղեցական երգե-
 րի, եղանակների և խաղերի մասին:

Մանրուսումն շատ մեծ ծաւալ ստացաւ
 ժ. — ժ. դարը. մանաւանդ ժ. ի վերջին կէս
 դարին այնքան անհրաժեշտութեան հասաւ,
 որ Ներսէս Շնորհալին իւր Ընդհանրականի
 մէջ քահանայութեան գլխաւոր նախա-
 պատրաստութիւններից մէկն էր համարում.
 Զեկեղեցական գիրս ուղիղ ընթեռնուլ, և
 դժանդ «—»-ն յայնտ—որոնց պաշտէլ յեկեղեցիս:
 և ապա գալ ի ձեռնադրութիւն քահանայու-
 թեան: (Ընդհանրական Ն. Շնորհալւոյ. էջ 59
 Ս. Երուսաղէմայ տպագրութիւն):

Արդեօք կար առանձին դասագիրք կամ
 կանոնագիրք իրրւ ուղղեցոյց Մանրուսման:

չգիտենք. մեր ձեռքն են հասած և եթ ձայնագրած հոգևոր երգերը, որոնց խաղերի զօրութեան թափանցելն անհնար է դեռ. դորս մեզ համար մեռած նշաններ են. նախնիր սոցա բացատրութիւնը զլացել են մեզ աւանդել:

Մանրութեամբ լիակատար իմացողներ թերևս թուով շատ քիչ են եղել, որոնք և թագրտի են պահել իրանց գիտութիւնը ճիշդ այնպէս, ինչպէս յիշուէ տարի առաջ Կ. Պօստոյ Հայ երաժիշտները՝ նօթածիները արդի Հայ իսկական ձայնագրութիւնը, հազի խորագիր էին դարձրել: Ի՞նչ է երաժիշտները որոնք իմաստան կամ փխխափափա էին կոչուում այն ժամակի լեզուով, յթագգնէին, միւս ձայնագրած, բաղմամբիւ ձեռագիր կամ արտագրած երգարանների հետ մեր ձեռքը հասած ևսինէր գոնէ մի քանի օրինակ ևս ձեռնարկ հիւ խաղերի և եղանակների մասին, որոնք Մանրութեամբ նիւթն են: Մեր այս կարծիքը հաստատուել է մի յիշատակարան . . . Զօր (գարուեստ Մանրութեամբ) ի մանկանց եկեղեցւոյ սակաւք դնոյն գիտեն:

Իմաստուն կամ մեկխոսիտ, բառերառատութիւնը գտնուել են, հետեւեալ շնորհակալութիւն. Ունիւր սովորութիւն փխխափափա ասել, որ յերաժշտական արուեստի կարգաւորութեան և յայտն և յատիթ (Ունիւրթ) ո՛ր միայն փխխոսիտ, այլ յաստուածեղէն և յարտարին հրահանգս անթերի և լիակատար էր, նորին աղագաւ կոչի փխխոսիտ, զպատիւն զեկուցանելով: (Պատմութիւն Հայոց գպրութեան էջ. 296):

ՄԱՆՐՈՒՍՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ:

Մանր ուսումն յառաջացաւ, զարգացաւ լիլիկեան վանքերում: այս գեղարուեստի զարգացման սկզբնադարը մօտաւորապէս ԺԱ դարի վերջին կէսն է: Մանրութեան ականաւոր կենդրոններն էին Արքակաղին, Դարգարկ, Սկևռայ, Կարմիր վանք և այլ վանքերը կիլիկիայում: Մեր գտած մանրութեան եղանակները հարկը յիշուէ երկու տեսակ են. սոքա

գտնուում են ձեռագիր, ձայնագրած ժամագրքերի մէջ, որոնք կոչոււմ են խաղգիրք հաւանականաբար խաղերի հոծութեան պատճառով, ժամագրքերի մէջ Մեսեդիներն ու Ուրիդեդիները կազմուած են երաժշտական խաղերով. ոմանց մէջ գտնուում են Հարցիտաք և այլ այժմ անգործածելի հոգևոր երգեր:

Մեսեդիների և Ուրիդեդիների առաջ լուսանցքում գրուած են այլ և այլ եղանակների անուններ, Ութն ձայնի բաժանմունքով, սոցա նրբութիւնները զոյգ տուող: Այս եղանակների անունն հետքը կայ Շարականի մէջ ևս ԱԶ ԲԶ և այլն անուններով:

Այս եղանակների մէջ կան տեղերի, երաժիշտների, կամ սոցա մականունների, տոհմերի, երգի սկզբնաբառի, տէրունական տօների, նուագարանների, հանրի, կենդանիների, գործիքների, եղանակի բնաւորութիւնը արտակերպնոց, բոյսերի և մի քանի անհասկանալի բառերի անուններ:

Եղանակների տեսակների զատ զատ անուանակոչութիւնը շատ մօտ ժամանակներից է յայտնի. մի սովորութիւն, որ յատուկ է եղել միշտ արեւելեան ազգերին՝ Հայերին, Պարսիկներին, Քրդերին, Արաբներին, Տաճիկներին և այլն, որոնք մինչ այժմ ևս գործածում են բոց Հայերից. մեր եղանակների յիշանուններն ու անյայտ խաղերն են մնաղել ձեռագրերի մէջ: Միայն դոցա հիմնական եղանակները պահուել են Շարականների մէջ՝ Ութն ձայն:

Պարսկական, Արաբական և Տաճկական եղանակները գրեթէ նոյն անուններով են յայտնի. մէջ ենք բերում համեմատութեամբ Ութն ձայնի, նոցա գլխաւոր եղանակների անունները, աւելի ընդարձակը պատե՛հ ժամանակին թողնելով:

ԱԶ. Առաջին ձայն — Հէփուրկեա՛հ:

ԱԿ. Առաջին կողմն — Ուրկեա՛հ:

ԲԶ. Երկրորդ ձայն — Հիւսէյինի:

ԲԿ. Աւագ կողմն — Աճէ՛մ:

ԳԶ. Երկրորդ ձայն — Հիճա՛ղ:

ԳԿ. Վառ ձայն — Սապա՛հ:

Դ.Զ. Զորորոյ ձայն—Նէ վա կամ Խովահան

Դ.Կ. Վերջ ձայն — Իւշշաք:

Աթն ձայն և երկու ստեղի եղանակներն ևս ունեցել են նոյնպիսի անուանակոչութիւն, որպէս գտնուում ենք Յայսմաուլերի մէջ, որ Ս. Սահակին է վերագրում տառն ձայնի կարգաւորութիւնը: «Ըստ թուոյ տառն արարածոց ի յորից ձայնից տառն բարդեցաւ. և չորս ձայնք ի չորս տարերցս ունին զգալունքն. որպէս ա. ձայնն ի հողոյն, և Բ.ն ի ջրոյն, Գ.ն ի յօդոյն, Խ.ն ի հրոյն. և ի ձայնիցն՝ բաժանեաց չորս կողմ: Կառ և վերջ երկու ստեղիքն: Որք ունին և այլ յատկութիւն. զի ա ձայնն ի հիւսնականէն է. Բ.ն ի դարբնէն. Գ.ն ի գետոց. Խ յօդօրեաց. և յերկաթոյ. Զ ի ծովու ծփանաց. և յանասնոց. Ը ի գաղանաց. Բ և Ժ ի հաւուդ: (Շնորհալի և Պարագայ Իւր. Հ. Դ. Ալիշանի. տիպ Վեներտի էջ 88):

Յետոյ աւելացնում է Հ. Դ. Ալիշանը, թէ Ստեփաննոս անունով մի երաժիշտ քսան և վեց եռանակ է յօրինել բնական իրերի և կենդանիների ձայնից առնելով:

Պատահաբար մեր ձեռքն անցաւ մի ձեռագիր, որի մէջ տարել էր մի տնայտ գրչի գործից մի գլուխ բան «Յասագո ձայնից թէ ուտի գտաւ. վերտառութեամբ, բոլորովին անկախ գրքի բուն նիւթից:

Այս կտորը բաւական շահաւետ տեղեկութիւններ է հաղորդում որոնցից մէկն է ևս ոմն Ստեփաննոս Փիլիսոփայ՝ երաժշտի մասին: Մեր կարծիքով, Հ. Դ. Ալիշանի յիշած Ստեփաննոս երաժիշտը նոյն ինքն այս անձն է. բայց ոչ թէ յօրինել է յիշեալ քսան և վեց եղանակը, այլ թարգմանել է երանելի Բարդի գրութիւնից. և որ եղանակների թիւն է քսան և չորս: Այդ կտորը նոյնութեամբ արտագրում ենք:

(Կը շարունակուի):

ՍՈՂՈՄՈՆ Ա. Ս. ՍՈՂՈՄՈՆԵԱՆ

ՊԱԾՏՈՆԱԿԱՆՔ

ԲԵՂՈՒՆԺԻ Ի ԿՈՆԴԱԿԱՅ ՎԵՀԱՓԼՈՒ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱԶԳԻՍ:

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 449 յանուն թեմական տեսչի Արցախու բար. Պետրոս քահանայի Տէր Յովհաննիսեան, որով արտօնէ վերածել զմիզասեան Օրիորդական դպրոցն Հատրութ գեղջ յերկզասեան ուսումնարան ըստ խնդրանաց ժողովրդեան տեղւոյն: 6 Ապրիլ:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 475, որով օրհնէ զայրի Տիկին Կէկէն (Թանգոյեան որ ի Տփլիս, սակս նուիրելոյն նորա կալուածս արդիւնաբերս 2000 ըուրեաց ի տարւոջ, ի մշտնջենաւոր սեպհականութիւն Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն Կուկիոյ, ի պէտքս ուսումնարանին կառուցելոյ ի հանդուցեալ առնէ Տիկնոջն (Թանգոյեան: 13 Ապրիլ:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 508 առ Սինօն, որով պատուիրէ կարգադրել յաղագս տալոյ Աւետիս Տէր Գաբրիէլեանի կարողապիր իրրե կառավարչի կալուածոց Մայր Աթոռոյ, ի կատարումն դատական վճռոց դրամական պահանջանաց Ս. Աթոռոյս և այլ և այլ յանձնարարութեանց: 13 Ապրիլ:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 542 առ ժողովրդականս Սանահնի և շրջակայ գիւղօրէից, որով ծանուցանէ զկարգումն բար. Վարդան վարդապետի ի վանահայրութիւն Սանահնի վանուց ի տեղի բար. Գեղամ վարդապետի, և պատուիրէ ժողովրդեանն սատարել վանահօրն ի բարոյականին և ի նիւթականին, սակս կառուցման ուսումնարանի իրիջ ի վանս Սանահնի ի կրթութիւն և ի դաստիարակութիւն մանկանց կողմանցն այնոցիկ: 22 Ապրիլ: